

EVOKATIVLIK: LINGVISTIK KATEGORIYA SIFATIDA SHAKLLANISHI VA TILSHUNOSLIKDAGI QO‘LLANILISHI

Maxliyo Ixtiyorovna Omonboyeva
omonboyevamaxliyo7@gmail.com
Samarqand davlat chet tillar instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada evokativlik tilshunoslikdagi pragmatik kategoriya sifatida o‘rganiladi. Evokativlikning mazmuni va mohiyati, uning til vositalari yordamida tinglovchi ongida tasavvur, assotsiatsiya hamda emotsional holatlarni shakllantirishdagi o‘rni tahlil qilinadi. Tadqiqotda evokativlikning, badiiy, reklama, siyosiy va diniy diskurslarda namoyon bo‘lish xususiyatlari misollar asosida ko‘rsatib berilgan. Muallif evokativlikning leksik-semantik, konnotativ va assotsiyativ imkoniyatlarini yoritib, uning kommunikativ jarayondagi ahamiyatini ochib beradi. Maqola natijalari evokativlik kategoriyasini lingvopragmatik va stilistik jihatdan o‘rganish imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: evokativlik, pragmatika, til kategoriyasi, assotsiatsiya, konnotatsiya, badiiy diskurs, reklama diskursi, siyosiy diskurs, diniy diskurs, stilistika

EVOCATIVENESS: ITS FORMATION AS A LINGUISTIC CATEGORY AND ITS APPLICATION IN LINGUISTICS

Makhliyo Ikhtiyorovna Omonboyeva
omonboyevamaxliyo7@gmail.com
Samarkand State Institute of Foreign Languages

Abstract: This article examines evocativeness as a pragmatic category in linguistics. It analyzes the content and essence of evocativeness, as well as its role in shaping imagery, associations, and emotional states in the listener’s mind through linguistic means. The study illustrates, with examples, how evocativeness manifests in artistic, advertising, political, and religious discourse. The author explores the lexical-semantic, connotative, and associative capacities of evocativeness, highlighting its significance in the communicative process. The findings of the article enable the study of the category of evocativeness from both a linguo-pragmatic and stylistic perspective.

Keywords: evocativeness, pragmatics, language category, association, connotation, artistic discourse, advertising discourse, political discourse, religious discourse, stylistics

KIRISH. Til insoniyatning eng asosiy kommunikativ vositasi bo'lib, u nafaqat ma'lumot uzatish, balki tinglovchi yoki o'quvchida ma'lum hissiy kechinmalar, obrazlar va asotsiatsiyalar uyg'otish imkoniyatiga ham ega. Shu jihatdan olganda, tilshunoslikda evokativlik tushunchasi alohida o'rin tutadi. Evokativlik - bu so'z, ifoda yoki matn orqali tinglovchi yoki o'quvchida tasavvur, his-tuyg'u va ma'lum bir obrazni chaqirish hodisasi sifatida talqin qilinadi.

Tilshunoslikda evokativlik masalasi, asosan, pragmatika, stilistika va kognitiv lingvistika yo'nalishida o'rganiladi. G'arb lingvistikasida Charlz S.Pirs, Ferdinand de Sossyur, Roman Yakobson, Jorj Lakoff singari olimlarning ishlarida evokativlik bevosita va bilvosita tilning obrazlilik va assotsiativlik imkoniyatlari doirasida tahlil qilingan. O'zbek tilshunosligida esa evokativlik atamasi ko'p ishlatilmagan bo'lsada, uning mazmuniga yaqin "obrazlilik", "assotsiativlik", "tasviriylilik" kabi tushunchalar stilistika va adabiyotshunoslik doirasida Mirtojiev M., Shukurov I. lar tomonidan tadqiq qilingan.

Shu bois ushbu maqolada evokativlik termin va tushunchasi nazariy jihatdan yoritiladi hamda turli diskurs na'munalarida uning ifodalanish mexanizmlari tahlil qilinadi. Maqolaning asosiy maqsadi - evokativlikning tilshunoslikdagi o'rni va funksiyasini aniqlashdan iborat.

EVOKATIVLIK TERMIN SIFATIDA. Evokativlik termini lotin tilidagi *evocatio* so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "chaqirish", "uyg'otish", "yodga keltirish" ma'nolarini bildiradi. Bu so'zning ildizi *vocare* "chaqirmoq" bo'lib, "e-" prefiksi qo'shilishi orqali "tashqariga, yuzaga chaqirish" ma'nosini anglatadi. Ingliz tilida *evocation* - "recall", "bringing to mind" - "yodga tushirish", "ongda jonlantirish" kabi izohlanadi. Fransuz tilida esa *évation* - "obraz yoki xotira chaqirish" degan ma'noni bildiradi [9].

G'arb lingvistik adabiyotida evokativlik tushunchasi ko'pincha *imagery* (tasviriylilik), *associativity* (assotsiativlik) va *expressiveness* (ifodaviylilik) kabi tushunchalar bilan hamohang qo'llaniladi. Masalan, Roman Yakobson tilning poetik funksiyasi haqida so'z yuritarkan, matndagi estetik ta'sirning asosiy mexanizmlaridan biri sifatida evokativlikni ham nazarda tutadi [1]. Jorj Lakoff va Mark Jonsonning metafora nazariyasida esa evokativlik insonning kognitiv tajribasi bilan uzviy bog'liqligi aytiladi. Chunki har bir metafora tinglovchi yoki o'quvchi ongida yangi assotsiatsiyalar uyg'otadi [2].

O'zbek tilshunosligida "evokativlik" atamasi kam ishlatiladi, ammo uning mazmunini ifodalovchi terminlar mavjud: "tasviriylilik", "obrazlilik", "badiiy bo'yoqdorlik". Stilistika sohasida Mirtojiev M., Madvaliyev A., Shukurov I. kabi olimlar tilning obrazlilik xususiyatini keng tahlil qilgan. Ularning tadqiqotlarida evokativlikning termin sifatida mustaqil izohi berilmagan bo'lsada, bu hodisa tilning estetik imkoniyatlarini o'rganishda muhim komponent sifatida namoyon bo'ladi.

EVOKATIVLIK TUSHUNCHA SIFATIDA. Evokativlik tushunchasi tilshunoslikda til birliklarining o'quvchi yoki tinglovchi ongida obraz, assotsiatsiya va hissiy reaksiya uyg'otish xususiyatini ifodalaydi. Bu jarayonda so'z yoki ibora faqatgina denotative (asosiy) ma'noni yetkazish bilan cheklanmasdan, konnotativ (qo'shimcha) ma'nolarni ham ishga soladi.

Semantik nuqtai nazardan, evokativlik so'zning ma'nodagi kengayishi, metaforik ko'chishi va simvolik qatlamlari orqali yuzaga chiqadi. Masalan, "*bahor*" so'zi nafaqat fasl nomi sifatida, balki yangilanish, yoshlik, umid va uyg'onish timsoli sifatida ham qabul qilinadi. Bu qo'shimcha ma'nolar tinglovchi yoki o'quvchining shaxsiy tajribasi va madaniy konteksti orqali shakllanadi.

Pragmatik jihatdan evokativlik nutqning ma'lum kommunikativ maqsadiga xizmat qiladi. Badiiy matnda u o'quvchini hissiy jihatdan jalb qilish, voqeani "ko'z oldiga keltirish" va uni chuqurroq his etishga undaydi. Shuningdek, evokativ elementlar o'quvchi bilan muallif hamda tinglovchi bilan so'zlovchi o'rtasida o'ziga xos hissiy aloqa o'rnatadi.

Psixologik nuqtai nazardan, evokativlik inson xotirasida obraz va assotsiatsiyalarni faollashtirish jarayoniga asoslanadi. Har bir til birligi inson ongida o'ziga xos "obrazli iz" qoldiradi va badiiy matn shu izlarni jonlantirishga harakat qiladi. Masalan, "*qorli tong*" tasviri o'quvchida bolalik xotiralari, qish fasliga oid hissiy tasavvurlarni uyg'otishi mumkin.

Evokativlik ko'pincha metafora, metonimiya, ramz va konnotatsiya bilan bevosita bog'liq. Metafora ma'noni o'zga tushuncha bilan bog'lab beradi, ramz umumlashtirilgan timsol yaratadi, konnotatsiya esa qo'shimcha emotsional va stilistik ma'no qo'shadi - natijada bularning barchasi evokativlikning mazmunini boyitadi [3].

TURLI DISKURS NA'MUNALARIDA EVOKATIVLIKNING QO'LLANILISHI. Evokativlik pragmatik kategoriya sifatida turli kommunikativ kontekstlarda har xil namoyon bo'ladi.

Badiiy diskursda evokativlik matnning estetik qiymatini oshiradi, obrazlilik yaratadi, o'quvchini badiiy olamga jalb etadi. Bunda metafora, epiteta, ramz, personifikatsiya va fonetik takrorlardan foydalaniladi. Badiiy diskursning stilistik tahlili evokativlikning estetik va hissiy funksiyasini ochib beradi [8]. Masalan, "Tong otganda shabada yengilgina yaproqlarni silaydi, quyoshning ilk nurlari daladagi shudringlarda jilolanadi" - tabiat tasvirida sensor tasvir usullaridan, ya'ni *shabada* (eshitish va his qilish sezgisi), *yaproqlarni silaydi* (taktil hissiyot), *shudringlarda jilolanadi* (ko'rish sezgisi), foydalanilgan. O'quvchida yorqin tasavvur uyg'otishi uchun metaforik ifoda ham: quyosh nurlari shudringlarda "*jilolanadi*", qo'llanilgan.

Reklama diskursida evokativlik ijobiy assotsiatsiyalar yaratish, mahsulot yoki xizmatga bo'lgan qiziqishni oshirish kabi vazifalarni bajaradi. Sloganlar, metaforik obrazlar, ijobiy konnotatsiyali so'zlar va hissiy chaqiriqlar vositasida reklama

diskursining yuqoridagi maqsadlari amalga oshiriladi. Masalan, "Tabiiylik - sizga yaqin! Har bir qultumda tog' havosining shaffofligi". Ushbu reklama matnida metaforadan unumli foydalanilgan: *tog' havosining shaffofligi* - mahsulotga tozalik va tabiiylik hissini bog'laydi. Shu bilan birga *yaqin, tabiiylik, shaffoflik* so'zlari ista'molchi, xaridor, tinglovchi va o'quvchida ijobiy his tuyg'ularni uyg'otadi va bu vosita pozitiv konnotatsiya deyiladi. Ko'rinib turibdiki, pragmatik yondoshuv evokativlikning manipulyativ va persuassiv (ishonturuvchi) vazifasini aniqlaydi [6].

Siyosiy diskursda evokativlikdan foydalanishdan maqsad - auditoriya hissiyotlariga ta'sir qilish orqali siyosiy pozitsiyani kuchaytirish [7]. Bunda milliy ramzlar, tarixiy parallel, emotsional chaqiriqlar, kollektiv xotira obrazlari va boshqa vositalarda foydalanish mumkin. Masalan, "Biz ajdodlarimizning orzularini amalga oshiramiz. Bu yurtning kelajagi - farzandlarimiz qo'lida". *Ajdodlarimizning orzulari* - milliy g'urur hissini uyg'otib, tarixiy parallelga misol bo'ladi hamda *kelajak, farzandlarimiz* - emotsional chaqiriq bo'lib, ijobiy va umidbaxsh kayfiyat beryapti.

Diniy diskursda evokativlik muqaddas matnlardan iqtiboslar, diniy ramzlar, metaforalar, tasviriy timsollar yordamida insonlarga ruhiy ta'sir o'tkazadi, e'diqod va qadriyatlarni mustahkamlaydi. Masalan, "Yer yuzidagi har bir yashil yaproq Allohning qudratini eslatadi". Bunda *yashil yaproq* ramziy obraz bo'lib, hayot, yaratuvchanlik va barakani ifodalaydi. Diniy matnlardagi tabiat va oxirat manzaralari o'quvchi va tinglovchida chuqur hissiy, ruhiy, diniy va e'tiqodiy tasavvurlar uyg'otadi.

XULOSA. Evokativlik tilshunoslikning pragmatika sohasida muhim kommunikativ kategoriya sifatida qaraladi. U so'zlovchi yoki yozuvchi tomonidan til vositalari yordamida tinglovchi yoki o'quvchi ongida ma'lum tasavvur, assotsiatsiya va emotsional holatlarni uyg'otish jarayonini ifodalaydi. Evokativlikning mohiyati nafaqat lingvistik birliklarning leksik-semantik xususiyatlarida, balki ularning konnotativ va assotsiativ imkoniyatlarida ham namoyon bo'ladi. Turli diskurslarda evokativlikning qo'llanilishi o'ziga xos maqsadga yo'naltirilgan stilistik vositalar orqali amalga oshiriladi. Shunday qilib, evokativlik tilning estetik, ta'sirchan va kommunikativ imkoniyatlarini ochib beruvchi, inson tafakkuri va hissiyoti bilan bevosita bog'liq bo'lgan universal til kategoriyasidir. O'zbek tilshunosligida evokativlikning kuchli namunalari mavjud bo'lib, ularni o'rganish stilistik, pragmatik va kognitiv tahlillar uchun muhim sanaladi. Shu sababli, kelgusida evokativlik o'zbek tilshunosligida mustaqil ilmiy yo'nalish sifatida rivojlantirilishi masadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jakobson R. Linguistics and Poetics, 1960.
2. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By, 1980.
3. Madvaliyev A. Obrazlilik usullari. Toshkent, 2001.

4. Mirtojiyev M. O'zbek tilida polisemiya. Toshkent: Fan, 1975.
5. Shukurov I. Troplar tilshunoslikda. Toshkent, 1998.
6. Беданокова, З.К. Семиотика эвокативного дискурса, Филологические науки. Вопросы теории и практики. - Тамбов: Грамота, 2016. - № 1(55), ч. 2. - С. 88-93.
7. Беданокова, З.К. Феномен эвокативности: в поисках определения, Вестник Адыгейского государственного университета. Сер. 2, Филология и искусствоведение. - 2015-а. - Вып. 3. - С. 39-49.
8. Дзюба, Е. В. Категория эвокативности в художественном тексте и интердискурсе, Philological Class. - 2023. - Vol. 28 · №3. - С. 24-39.